

АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Година XIV

Април — Јун 1966

Бр. 2

ПОЈАМ СОЦИОЛОГИЈЕ МОРАЛА

1. — *Развој социологије морала.* — Иако, као и многе друге науке, има корене још у античкој Грчкој, социологија морала је сасвим нова наука — она је једна од последњих посебних социологија која се развија. Чак и они социолози који сматрају да је социологија морала, као посебна социологија, настала прерано, пре саме социологије (1) признају да је она зато била недоношче и да чак ни до данас није успела да се толико развије и сазри да могне озбиљно претресати своја основна питања (2).

Несумњиво је да је у претеча социологије, какви су били Монтескије, Хјум и Адам Смит, било и зачетака социјалологије морала претежно у њеном најпростијем виду — као описа моралних појава у друштву. Исто тако је несумњиво да су значајни социолози, почев од једног од оснивача социологије, Спенсера, па преко Самнера, Вестермарка, Диркема, Хобхауза, Леви-Брила, А. Бајеа и других до Гинсберга, Гурвича и Марије Осовске, посвећивали велику пажњу моралу и покушавали да заснују социологију морала. Ипак, резултат је мањи него у другим гранама социологије и социологија морала остаје тек да се развија. Међутим, треба признати да радови из социологије морала, количински посматрано, нису сасвим малобројни (3). Ипак је то само почетак, јер основне ствари нису решене нити постоји споразум о самим полазним тачкама. При том особиту сметњу представља што се савремени социолошки методи овде тешко примењују, као што ћемо видети.

Прилично је разумљиво што се социологија морала споро и тек однедавно развија. Два су основна узрока томе: научна традиција и метод истраживања.

Стара је научна традиција да истраживање морала не спада у област науке, схваћене у одређеном, релативно уском смислу, као духовна дисциплина која ствара исказе који су објективно важећи, тј. који су интересобјективно проверљиви на начин који сваки субјект у начелу може да при-

(1) Тако Gurvitch: *Traité de sociologie*, II, p. 138.

(2) Gurvitch: *op. cit.*, p. 139 et 148.

(3) *Cahiers internationaux de la sociologie* у свом броју за јануар-јун 1964 доносе једну библиографију социологије морала која садржи око 1.000 јединица, од чега су многе посебне књиге, и за коју се, као и за сваку библиографију, пре може веровати да је непотпуна него да је потпуна (тим пре што јој недостају подаци о списима на многим мање познатим језицима у науци).

мени. Традиционално, морал је предмет изучавања две друге духовне дисциплине — теологије, с једне, и филозофије, одн. њеног посебног дела, етике, с друге стране. Ове дисциплине, пак, не примењују научни метод у оном смислу који смо посредно одредили — оно што је заједничко и теологији и етици у овом погледу јесте примена нормативног метода, наспрот методу узрочно-објашњавајућем (каузално-експликативном) који се примењује у науци. И теологија и етика имају као првенствен задатак да прописују морал, да га изграде, а не да га научно истраже, тј. да утврде какав јест, зашто настаје и шта производи, како дејствује.

Међутим, и у крилу теологије и у крилу етике има трагова научног посматрања морала, па се могу наћи и зачеци социологије морала. Најпре, наравно, има покушаја описа стварно постојећег, позитивног морала. Заиста, и теологије и етика (можда би тачније требало рећи — и теолошка и филозофска етика) морају се занимати не само прописивањем какав морал треба да буде него и стварним моралом какав постоји и дејствује у друштву. Њих мора занимати питање да ли се морал који оне прописују и стварно у друштву остварује или тамо влада неки други морал (или неморал). Чим се, пак, утврди двоструког моралне стварности, неслагање између прописаног морала и стварног људског понашања, мора се одмах поставити и питање снаге морала, узрока моралног понашања људи, тј. морају се поставити и питања основа морала, његове природе, његове суштине. Па без обзира што ће, на пример, теолошка етика тврдити да је морал Божја заповест, а филозофска етика, рецимо, — да је творевина слободне стваралачке личне свести људи, обе се оне морају запитати и зашто тако схваћен морал није потпуно остварен у друштву, међу људима, морају се запитати о чиниоцима који се супротстављају остварењу таквог морала. А ту се већ појављују и питања друштвених чинилаца који утичу на морал и који му се супротстављају — дакле, зачеци социологије морала. Но, ови зачеци нису били ништа друго до зачеци. Они су могли само подстаћи социологе да се позабаве моралом, да створе једну социологију морала, а нису могли да је замене.

Развоју социологије морала доста је сметала и једна друга научна традиција или, боље, предрасуда — она по којој је морал искључиво лична, индивидуална појава, која се научно не може објаснити друштвом него само појединчевом свешћу, личношћу (4). Сходно томе, и морал могу проучавати само науке о човеку као појединцу, а не науке о друштву. Тако је дошло до тога да су се психологија, а затим социјална психологија, па делимично и биологија заинтересовале донекле за морал и испитивале га са свог гледишта (5). Овако гледиште других наука на морал као на свој предмет изучавања морало је донекле да утиче и на социологе у смислу неинтересовања за морал.

Социолошки методи истраживања морала представљају други главни узрок што је социологија морала недовољно развијена. Наиме, морал је појава која је, ако не претежно, а оно свакако веома битним својим делом,

(4) Ово утврђује и Gurvitch: *op. cit.*, p. 137.

(5) Као најзначајнија дела Гурвича из психологије морала наводи сатерландове (A. Sutherland: *Origin and growth of moral instincts*, I—II. 1898), а из социјалне психологије Вунтова (W. Wundt: „*Völkersychologie*“, I—X, 1900) дело које се бави и моралом.

особито оним што се назива грижа савести, везана за личну свест. Без обзира на све спољне манифестације морала и без обзира на све друштвене елементе у њему, увек остаје да је морал и строго унутрашња, строго психичка појава. Ова унутрашња, психичка страна морала сасвим оправдава постојање посебне психолошке науке о моралу, психологије морала. Али је она необично важна и за социолога. Социолог не може знати какав морал постоји, као што не може знати ни како он делује, ако не зна ову унутрашњу страну морала, ако му није доступно оно што се може назвати моралном свешћу. Социолошко истраживање се овде тесно преплиће с психолошким. А објективно, научно истраживање унутрашњег психичког живота, а посебно моралне свести, веома је тешко. Ту још нису ни издалека довољно разрађени посебни социолошки методи истраживања који би били на висини објективности таквих метода којима се истражују друге појаве. Проста позајмица психолошких метода, разуме се, не долази у обзир, јер се тиме социолог претвара у психолога. Иако испитује психичке појаве, социолог их испитује као део друштвених појава, под посебним углом, и мора развити и посебне методе истраживања. До данас ови методи нису развијени, а може се рећи да је позајмљивање чисто психолошких метода, до кога је долазило и овде, као и у другим областима, пре штетило но што је користило развоју социологије као посебне науке.

Но, и кад је реч о чисто друштвеним странама морала, које несумњиво чине искључив предмет социологије, посебни и прикладни социолошки методи нису довољно разрађени и појављују се методолошке тешкоће. Оне особито долазе отуд што се морал и ствара и примењује у дифузно, неорганизованом друштву — иза морала не стоји никаква организација него дифузно друштво, без обзира на то да ли је ово друштво иначе организовано или не (6). Не треба, наравно, посебно ни истицати колико је тешко да се тачно разграниче посебне дифузне друштвене скупине у којима се ствара и примењује посебан морал и да се тачно утврде одговарајући друштвени процеси који се при томе врше и улога различитих људи у њима.

Не малу тешкоћу, најзад, представља и чињеница да је врло тешко уопште тачно утврдити постојећи, позитиван морал једног друштва, тј. његову садржину, и то не само њене унутрашње, психичке елементе, о чему смо већ говорили, него и његове спољашње, друштвене елементе. Ово долази управо услед дифузности друштва у коме се морал ствара. Морал се, наиме, не изражава у тачно утврђеним, понајчешће писаним актима организација, какав је случај претежно с правом (писаним, за разлику од обичајног) и у знатној мери с религијом, а такође и с већином техничких друштвених норми. Морал живи у друштву и може се утврђивати само релативно непрецизно, посматрањем тог живота и његовог одраза у људским свестима. То, наравно, не значи да нема покушаја било утврђивања морала у писаним документима (почев од Декалога) било његове кодификације (у моралном кодексу, на пример, католичке цркве или у кодексима лекарске етике и сл.). Но, битно је да се тим актима морал не ствара него само утвр-

(6) Гурвич такође запажа ову тешкоћу истичући да иза религије стоји црква, као посебна друштвена организација на коју се она наслања, а иза права — држава (op. cit., pp. 140—1).

ђује (констатује), те да, према томе, за социолога они представљају само једно од помоћних средстава за утврђивање морала, које, стога, не може бити сасвим поуздано, услед чега он мора проверавати његову тачност непосредним истраживањем дифузног друштва и његовог моралног живота.

Досадашњи развој социологије морала пати од два битна недостатка, једног теоријског и другог емпиријског. Питања социологије морала су теоријски врло мало обрађивана, тако да недостаје замашнијих и поузданијих теоријских система појмова који могу да служе као подлога даљем истраживању. Једва да има неколико покушаја изграђивања система социологије морала. С друге стране, ови теоријски покушаји изградње система нужно пате од недовољно поуздано прикупљених и проучених података о стварном друштвеном моралном животу, јер недостају неопходна конкретна емпиријска истраживања таквог живота. Таквих истраживања је врло мало, особито оних изведених строго егзактним савременим социолошким методима. Већина ових истраживањ своди се на више-мање површне описе, често чисто етнолошке, без покушаја прецизнијег утврђивања одговарајућих узрочних веза. Ово долази и услед недостатка одговарајућих методолошких истраживања.

Треба додати и чињеницу да је социологија морала, као и етика уопште, најнеразвијенија научна грана у социјалистичком свету, као и да је врло мало обрађивана од стране присталица историјског материјализма уопште, и ван социјалистичког света. Утолико је тежи задатак оних који данас у овом правцу желе да иду даље.

У нашој науци стање је исто такво. Док се етика као филозофска дисциплина и почиње обрађивати, иако у врло малој мери, на новим основима, дотле социологија морала није ни начета. Ту и тамо има покоји чланак или узгредан помен у расправама посвећеним другим питањима, а емпиријска истраживања дословно тек почињу.

2. — *Предмет социологије морала.* — I. По свом предмету социологија морала, као и свака посебна социологија, може да буде општа и посебна. Стога ће се и овде говорити посебно о предмету једне и друге такве социологије. При том, наравно, треба имати у виду да, иако се разликују, ови предмети нису, ипак, без извесних заједничких црта. У ствари, друкчије и не може бити, јер оно што општа социологија морала изучава као опште, посебна социологија морала изучава као посебно, одн. појединачно. Општа социологија морала не представља ништа друго до, као и свака друга општа наука, уопштавање онога што проучавају посебне, конкретне одговарајуће науке.

а) *Предмет опште социологије морала.* — Морал је несумњиво друштвена појава, али би било погрешно сматрати га искључиво друштвеном појавом. Морал је једна врло сложена појава, која има и друштвену, али и многе друге стране и видове. Тако је морал и духовна појава, и психичка, и можда биолошка. Стога социологија морала не може да морал изучава као сложenu појаву, у његовој потпуности, него она изучава само његову друштвену страну. У томе је њен положај истоветан с положајем осталих посебних социологија које се баве појединим духовним појавама, друштво-

ним духовним творевинама, као што су социологија права, уметности и тсл., одн. социологија културе (духовне) уопште.

Ако се проуче ове друштвене стране или видови морала, онда нам се чини да социологија морала има четири основна задатка, одн. да се њен предмет проучавања — друштвена страна морала — дели на четири главна дела. Наиме, социологија морала треба да проучава друштвену природу морала, друштвени процес стварања и примене морала, утицај друштва на морал и утицај морала на друштво.

1⁰ *Друштвена природа морала.* — Истражујући друштвену природу морала социологија морала у ствари треба да утврди из чега се морал састоји кад се посматра с гледишта социологије, одн. да утврди социолошки појам морала. Она треба да открије из које се врсте друштвених појава морал састоји, у коју област тих појава он спада. Примера ради да помемемо да се морал може социолошки одредити као друштвена норма, као друштвени однос, као друштвени процес, као друштвена делатност, итд. Разуме се да се под разним називима могу крити исте ствари и обрнуто, али је овде битно утврдити да се морал с гледишта социологије може схватити на стварне а не само термилошки различите начине.

Разуме се да задатак социологије морала није само да ближе одреди област, врсту друштвених појава у коју морал спада (*genus proximum*) него и разлику између њега и других сличних појава исте врсте (*differentia specifica*). Тачно разграничење између морала и других сличних друштвених појава веома је сложено питање и изазива разна гледишта (познато је, на пример, колико се расправљало о разлици и вези између морала и права такође и са социолошког гледишта), а веома је далеко до његова решења.

2⁰ *Процес стварања, испољавања и примењивања морала.* — Као и свака друштвена духовна творевина, и морал настаје одговарајућим друштвеним процесом, поред тога што постоје и индивидуални процеси у том стварању. Примењивање морала је такође један друштвени процес, иако је и индивидуалан. Социологија морала треба да испита како ови процеси теку и из чега се састоје. Као и при одређивању појма морала, и овде је социологија морала претежно описна дисциплина, јер јој је у првом реду стало да опише одговарајуће процесе, а не да их узрочно објасни. Уколико утврђује законитости, то су унутрашње законитости самог тока и развоја одговарајућих процеса, а не законитости његове везе с другим друштвеним појавама.

Описујући процес стварања морала, социологија морала мора да разграничи при томе друштвени процес од индивидуалног процеса, да испита ко у том процесу учествује, тј. које групе стварају морал, као и каква је улога ужих скупина у томе, а каква је улога појединаца, и то с обзиром на разне врсте појединаца. Она треба да испита колики је утицај при томе садашњих потреба друштва, а колики утицај традиције. Особито је занимљиво питање односа друштвеног и индивидуалног, личног морала, као и процес усађивања друштвеног морала у свест појединца и, обрнуто, процес ослобађања појединца од друштвеног морала. Социологија морала треба такође да испита и процес промене морала и законитости при тој промени.

Испитујући примену, одн. остваривање морала, социологија морала треба да утврди улогу коју при том играју разни субјекти, почев од неорганизованог друштва, преко ужих скупина његових до појединаца. При том се поставља особито важно питање моралних санкција и њиховог дејства, као и питање моралне ситуације, моралног сукоба и сл. Посебно је сложено питање гриже савести као особине унутрашње моралне санкције, питање њеног изграђивања и функционисања и улоге.

3⁰ *Узајамни утицај друштва и морала.* — Социологија морала претпоставља да постоје тесне везе утицаја између друштва и морала. Као и одговарајуће везе између осталих друштвених (и недруштвених) појава и друштва, и ове везе су двоструке — с једне стране, постоји утицај друштва на морал, с друге — утицај морала на друштво. Овај део социологије морала претежно је посвећен истраживању законитости, а мање опису.

аа. *Утицај друштва на морал.* — Истражујући утицај друштва на морал, социологија морала треба да утврди општи утицај друштва на морал, да пронађе друштвену основу, тј. крајњи друштвени узрок морала, као и да утврди да ли је ова основа битна основа за морал или је, можда, битнија нека друга (психичка, биолошка). Утврдивши такву основу, она треба да утврди и утицај разних главних врста друштвених појава на морал уопште, а затим и на разне врсте морала, одн. разне његове елементе. Разуме се да овде постоји питање расподеле предмета између опште социологије морала и посебних таквих социологија. Општа социологија морала не може ићи у подробно истраживање односа појединих врста и елемената морала с једне и друштва с друге стране, већ се мора задржати само на ономе што је најпотребније да би се добила општа слика о утицају друштва на морал.

бб. *Утицај морала на друштво.* — У обрнутом правцу, општа социологија морала треба да утврди утицај морала на друштво. То значи да треба да утврди функцију, улогу морала у друштву, његово дејство на друштво узето у целини. Да би се добила потпуна слика о том утицају, она мора да залази и у појединости, као и при испитивању утицаја друштва на морал, али и овде чувајући границу према посебним социологијама морала. Да би се тачно утврдио утицај морала на друштво, морају се испитивати и утицаји других сличних појава (права, обичаја) на друштво, па упоређивањем извући оно што је за морал особено. Особито се мора посветити пажња веома занимљивом питању ефикасности утицаја морала с обзиром на особеност његове санкције — унутрашње, психичке (гриже савести). Исто тако се мора посебна пажња посветити напредном и назадном утицају морала, зависно од његове одговарајуће врсте, и односу између материјалног кретања друштва и кретања морала, која два кретања нису увек паралелна.

При утврђивању законитости узајамног утицаја друштва и морала, социологија морала мора тежити да открије што више узрочних закона, одн. узрочних веза. Разуме се да ће у низу случајева бити могуће само откривање закона нижег реда (а не узрочник), као функционалних, тенденцијских правилности, развојних и сл. Битно је, међутим, да се има у виду да је и овде основна тежња откривања узрочних закона, без чега нема тачног и потпуног објашњења појава.

Као што се види, општа социологија морала проучава морал као посебну врсту друштвених појава и даје сазнање о особинама и законима која важе за сваки морал и за све његове врсте и елементе. С обзиром на то, она представља полазну тачку за све посебне социологије морала, иако, са своје стране, она није ништа друго до уопштавање оних посебних сазнања до којих долазе те посебне социологије.

б) *Предмет посебних социологија морала.* — Насупрот општој социологији морала, предмет посебних социологија морал није морал уопште као посебна врста друштвених појава, која се одређује супротстављајући је другим њиховим врстама, него је њихов предмет оно што се у моралу као таквом разликује једно од другог. Основне социологије морала проучавају врсте или поједине елементе морала.

Ове посебне социологије могу се поделити по разним мерилима, која се опет, деле на две главне врсте: просторно-временска и систематска. По просторно-временским мерилима узимају се само они видови морала узетог у целини који су опраничени просторно или временски (на пример, европски морал, француски морал, југословенски морал, социјалистички морал, антички морал, средњовековни морал, морал XVIII века, итд.). Систематским мерилима се одређују они видови морала узетог у целини који се разликује по садржинским, суштинским, а не по просторно-временским обележјима. Тако ће се по овим мерилима издвојити као посебни предмети проучавања или посебне врсте морала или посебни елементи морала (напредан и назадан морал, нижи и виши морал; морална санкција; морална свест; морални сукоб, итд.). Разуме се да се обе врсте морала могу комбиновати, па ће се тако добити предмети проучавања посебне социологије морала као што су: морална санкција у француском моралу XIX века, садржина моралних норми египатског морала у доба фараона, итд.

Питање за које ће се од ових предмета образовати посебне социологије морала, а за које неће, историјско је питање — зависно од ступња развоја појединих изучавања. Са строго систематског гледишта можда би најоправданије било становиште да сва ова изучавања треба схватити као саставне делове једне јединствене науке — посебне социологије морала. Независно од тога какво ће се становиште заузети у погледу систематизације појединих социолошких изучавања морала у области посебне социологије, важно је разликовати две основне врсте таквог изучавања, на основу чега би се можда могла усвојити подела на две главне посебне социологије морала. Једно је изучавање конкретних морала, просторно-временски одређених, датих у конкретним историјским друштвима, при чему се не дају искази који се односе на све морале, одн. на неодређен њихов број, него само искази који се односе на те конкретне морале који су предмет истраживања. Такво испитивање претежно даје оне исказе које смо ми назвали поједињавајућим (сингулизирајућим или историјским). Другу врсту изучавања представљају она која дају уопштавајуће (генерализирајуће, теоријске) исказе (7), који се не односе на све елементе морала (јер би иначе спадали у општу социологију морала) него само на поједине

(7) В. о разлици између уопштавајућих и поједињавајућих исказа, одн. наука в. наше *Основе социологије*.

његове елементе. Али се зато односе на те елементе у свима моралима (јер иначе не би били уопштавајући искази).

II. После оваквог одређивања предмета социологије морала корисно је погледати како други писци одређују тај предмет. Како није могуће изнети на потпун начин мишљења других писаца, навешће се само, примера ради, мишљење Диркема и Гурвича.

Наше одређивање предмета социологије морала не разликује се много од Диркемовог, ма да је разрађеније. У основи Диркем поставља исти предмет социологије морала као и ми: изучавање узајамних веза између друштва и морала. Он каже да се ни о једној појави не може стећи потпуно сазнање ако се не испитају узроци који је изазивају, па је и за објашњење морала нужно открити његове друштвене узроке, тј. утицај друштва на морал. С друге стране, треба испитати како морал дејствује на друштво, која је његова улога, функција, што одговара основном Диркемовом функционалистичком ставу (8). Као што се види, Диркем не предвиђа изрично одређивање социолошког појма морала као задатак социологије морала.

Што се тиче Гурвича, његова одредба предмета социологије морала нешто је шира него наша. Он сматра да социологија морала треба да одговори на шест главних питања, што, у ствари, значи да њен предмет има шест главних делова или страна. Гурвич при том полази, с једне стране, од свог појма врста и облика моралних ставова и, с друге стране, од свог појма друштвених оквира, особито друштвених скупина и тзв. глобалних друштава, јер налази да између врста морала и врста друштвених скупина постоји тесна веза и да је задатак социологије морала да испитује ову везу.

Први задатак социологије морала, тако, јест да утврди које се врсте морала налазе у одговарајућим врстама друштвених скупина. Продужетак свог првог задатка је испитивање односа између „система моралног живота“, како Гурвич назива поредак у који се уређују различите врсте морала у појединим друштвима, и самих тих друштава, одн. друштвених скупина у којима се ови системи уобличавају. Трећи задатак, такође сличан двама претходним, јест истраживање односа између друштвених оквира (тј. врста скупина) и онога што Гурвич назива моралом живота. Четврти задатак је испитивање односа између морала и других врста друштвених норми, опет с обзиром на различите врсте друштва, јер у неким врстама друштва морал ипра важнију улогу од других врста друштвених норми, а у другима неважнију. Пети задатак је истраживање односа између друштва и моралних доктрина или филозофија морала, које по правилу оправдавају и заснивају одговарајуће врсте позитивних морала. Напоследку, шести задатак је генетичко истраживање морала, тј. истраживање настанка морала, његовог мењања у разним врстама друштва и утицаја морала на друштво (9).

Као што се види, Гурвич не води рачуна о разлици између предмета опште и посебних социологија морала, што може довести до њиховог ме-

(8) V. E. Durkheim: *Sociologie de la morale*.

(9) Gurvitch: *op. cit.*, p. 146—3.

шања. С друге стране, чини нам се да он предмет социологије морала непотребно разбија у више делова но што је оправдано. Тако ако одбацимо један од тих делова, који, чини нам се, не спада у социологију морала, остаје пет делова који су тако унутрашње повезани да се не могу одвојити у тако велики број различитих делова.

Конкретно, мислимо да социологија моралних доктрина не спада у социологију морала него у социологију доктрина, одн. сазнања. Преосталих пет делова предмета социологије морала морају се друкчије распоредити. Јасно је, наиме, да сва прва четири дела уопште узето представљају испитивање односа између разних врста морала у најширем смислу речи и разних врста друштава и других друштвених појава. Према томе, то све чини један једини део, одн. вид предмета социологије морала. При том треба имати у виду да Гурвич од свих друштвених чинилаца чије односе с моралом испитује истиче свега два — врсту друштва (скупине, класе, глобална друштва) и друге друштвене норме. Ови су чиниоци важни, али нису једини, а можда ни најважнији међу онима који утичу на морал. Постоји, примера ради, утицај материјалне производње, политичке надградње, идеологије, величине друштва, итд., што се све мора испитивати.

Док је Гурвич тако један јединствени део предмета социологије неоправдано разбио на четири, догле је у свом шестом делу неоправдано помешао више различитих делова у један. Као што смо видели, настанак и примена морала и утицај морала на друштво чини тај његов шести део, иако су то врло различити елементи. Додуше, оправдање за овакво раздвајање Гурвич види у томе што се у прва четири дела не истражују узрочни закони (или се, бар, не истражују непосредно), док се у овом шестом делу задатак састоји управо у истраживању узрочних закона. Али је ово оправдање двоструко неприхватљиво. Јер, с једне стране, узрочни закони могу и треба да се истражују и у прва четири дела, а, с друге стране, опет, држећи се самог овог Гурвичевог става, прва четири дела треба спојити у један.

Из свега би изишло да сва четири Гурвичева прва дела и прва два елемента шестог дела предмета социологије морала треба спојити у један једини — утицај друштва на морал, док од последњег елемента шестог дела треба начинити посебан, други део предмета социологије морала — утицај морала на друштво. При том, као што смо напоменули, треба први део проширити увођењем свих друштвених чинилаца који утичу на морал, а не само оних које наводи Гурвич. Томе треба додати и остала два дела која смо ми навели, а која Гурвич неосновано изоставља — социолошки појам, одн. природа морала и процес стварања и примене морала.

У вези с Гурвичевим одређивањем предмета социологије морала може се поставити питање не би ли као посебан део тог предмета могло да се издвоји кретање морала, тј. његов настанак и развој. На први поглед ово изгледа прихватљиво. Али се ближим испитивањем долази до закључка да је ово питање предмет опште науке о моралу, а не социологије морала. Социологија морала треба да испитује само друштвени утицај на настанак и развој морала, а не целокупно питање настанка и развоја његовог, а то

је обухваћено већ у другом делу предмета социологије морала како смо га ми одредили.

Тако смо на ова два примера показали да је одредба предмета социологије морала коју смо дали обухватила цео њен стварни предмет, сачувавши се, насупротив томе, да овај предмет неоправдано не прошири.

3. *Метод социологије морала.* — Говорити о методу социологије морала у оквиру једног кратког излагања појма те социологије веома је незахвално, јер је питање веома сложено и захтева не само дуже излагање него и претходно подробно истраживање. У супротном случају се не може рећи ништа више од општепознатих ствари и, у најбољем случају, назначити питања која у вези с тим треба решити.

Методи социологије морала јесу општи методи социологије који су више или мање прилагођени особним потребама социолошког изучавања морала као особене друштвене духовне појаве (творевине). Стога методи социологије морала представљају саставни део скупине метода социологије културе (схваћене као скуп духовних друштвених творевина и одговарајућих процеса), иако се и од других њених метода разликују уколико се и морал разликује од других саставних делова културе.

Особеност социолошких метода јаче се истиче у области прикупљања и описа чињеница него у области њиховог објашњавања.

Прикупљање и опис чињеница у области социологије морала наилази на тепкоћу коју смо већ поменули, наиме, на чињеницу да је морал пре свега једна унутрашња чињеница свести, да је он дубоко „поунутрашња“ (интериоризирана) норма, иако је истовремено и друштвена норма, тј. вишемање истоветна у свих чланова одређене друштвене скупине, настала и одређена у претежној мери друштвеним узроцима. Ако се хоће да утврди садржај моралне норме, као и њено стварање и њена примена у друштву, мора се дубоко заћи у свест људи, у њихове психичке доживљаје. Открити ту свест и те доживљаје тешко је не само из оних разлога из којих је то тешко и кад се истражује сваки други елеменат свести него и из неких других разлога, особених за морал. Наиме, искази људи о својим моралним доживљајима често су веома нетачни, и то више но други искази о сличним доживљајима. Ово долази отуд што се људи овде више устручавају да признају своје неслагање с утврђеним друштвеним нормама зато што је морал битан део човекова достојанства како се оно у друштву схвата. Зато они не признају то неслагање и кад су га свесни. С друге стране, људи често и нису свесни свог нелагања, тј. њихово сазнање сопствених моралних доживљаја није тачно него изокренуто, под утицајем друштва. Отуд је ослањање на изјаве моралних субјеката о њиховим моралним доживљајима, иако неопходно, много непоузданије у овој области социологије но у другим.

Стога се овде много више мора применити самопосматрање, без обзира на то што је оно још далеко непоузданије, у извесним правцима, него и изјаве других субјеката. Пуно схватање морала не може се постићи никако друкчије до сопственим доживљајем због особености тог доживљаја, те је

зато самопосматрање неопходан метод прикупљања чињеница у моралној социологији.

Но, овај метод, као и онај метод испитивања, разговора, мора се допустити посебним методима посматрања спољног, телесног понашања, који су, разуме се, много објективнији, али зато и много посреднији, даљи. Правилно повезивање ове две врсте метода, унтрашњег и спољашњег посматрања, ако се тако може рећи, једини је пут за решавање методолошких тешкоћа социологије морала у прикупљању одговарајућих чињеница. По правилу, ни за једну чињеницу не треба сматрати да је утврђена ако при томе нису употребљавани и једни и други методи посматрања.

При оцени исказа моралног субјекта о сопственом моралу треба особиту пажњу посветити чињеници да је морал најдубље „поунтрашњен“ друштвена норма од свих осталих и да је стога субјект много мање осећа наметнутом него остале норме. Стога ће се по правилу на основу исказа врло тешко моћи закључити шта је у моралу једног лица друштвено, а шта његово сопствено стваралаштво и који је друштвени чинилац пресудно утицао на обликовање његовог морала. За све то се мора обратити исказима других лица и спољном посматрању.

Дакле тешкоћа у социолошком истраживању морала лежи у томе што је веома тешко наћи објективна мерила за мерење моралних појава. Овде се првенствено мисли на мерење интензитета појединих моралних вредности, као и на мерење ступња прихваћености једног датог морала у друштву, и то не само у смислу броја људи који га прихватају (што је релативно лако) него у смислу чврстине тог прихватања. Кад се зна да су сукоби разних морала, одн. њихових вредности, веома чести, представљају правило моралног живота, онда је јасно колико је тешко, а и важно, мерити моралне вредности, како појединачно тако и друштва. Искази субјекта овде су, што је сасвим разумљиво, веома непрецизни.

Кад је, пак, реч о научном објашњењу, тј. о утврђивању друштвених законитости у области морала, тежина задатка долази такође од особене унтрашње природе морала. Будући један од најфинијих облика друштвене свести, одн. идеолошке надградње, морал на веома особен начин прелама дејство објективних друштвених чинилаца и има своју веома особену линију кретања, често врло независну од линије других друштвених појава. Разуме се да је то утолико више случај уколико је друштво развијеније и сплет и игра мејудејства разних друштвених појава сложенији. У релативно простом друштву понекад се утицај појединих друштвених чинилаца (на пример, ступња развијености материјалне производње, облика брака и сл.) непосредно увиђа и лако доказује. У развијеном друштву, напротив, све узрочне везе могу се доказивати по правилу само врло посредним доказима, јер узроци и сами врло посредно делују, преко низа мејучинилаца. Отуд је и могуће да се заступају тако дубоко супротна схватања у социологији морала. Стога треба бити врло опрезан при сваком покушају објашњења у социологији морала и чувати се сваке аподиктичности и упрошћавања, који су, на жалост, врло чести, јер се људима понекад чини да утолико смелије могу говорити уколико је мања могућност проверавања њихових исказа.

Особито је опасно покушавати сводити објашњење развоја морала на дејство развоја материјалне производње, како се то понекад дешава, јер морал често има супротну линију развоја од линије развоја производње. Упрошћавање историјског материјализма у овој области је једна од значајних опасности која прети тачности социолошких објашњења морала у присталица историјског материјализма. Разуме се да је склоност ка овом упрошћавању, а тиме и опасност која од њега прети, утолико већа уколико је већи обим појава које се проучавају, а тиме и њихова сложеност.

Треба се надти да ће социологија морала успети да изгради методе свог истраживања, јер у супротном случају мора остати неразвијена.

4. *Однос социологије морала и других наука о моралу.* — Ако се оставе по страни духовне дисциплине које проучавају морал, а које нису наука, онда треба разликовати две врсте наука о моралу — једне су оне које бисмо могли назвати „природне“, тј. узрочно-објашњавајуће, а друге оне нормативне, које бисмо могли назвати „духовне“. Очито је да социологија морала спада у прву врсту и да се дубоко разликује од оних које спадају у другу врсту.

Нормативна наука о моралу проучава морал као духовну творевину, тј. изучава његову духовну садржину. Има две главне нормативне науке о моралу. Једна има за циљ само да открије и систематизује садржину морала, и она се може назвати моралном догматиком. Друга наука тежи да открије законитост повезивања елемената ове духовне садржине у једну систематску и релативно непротивречну целину.

Социологија морала се служи резултатима обе ове нормативне науке, иако се од њих дубоко разликује. Исто тако она може послужити овим наукама да се тачно утврди садржина моралних норми. Њој је потребна садржина морала да би од ње пошла у свом истраживању веза између ње и друштва, док се нормативна наука задржава на самој садржини. Исто тако нормативну науку занимају везе између елемената ове садржине, закони као такви, док социологија морала тражи њихово друштвено објашњење.

Социологија морала има више додирних тачака с узрочно-објашњавајућим наукама о моралу. Две су од њих главне: психологија морала и биологија морала. Психологија морала проучава све психичке процесе у области морала, док биологија проучава евентуалан утицај биолошких чинилаца на морал. Мора се прихватити и једна физика морала, која проучава утицај неорганских чинилаца на морал. Социологија морала мора поћи од поставке да она сама не може објаснити морал у целини, да су могућа и друга објашњења, као психичка, биолошка, физичка. Зато се она мора интересовати за резултате других наука о моралу и упоређивати их са својим како би одредила тачан домет својих објашњења. С друге стране, несумњиво је да постоје психички акти и процеси у вези с моралом, без обзира на вредност психичких (и осталих) објашњења морала ван социолошких. Познавање ових психичких појава нужно је за социологију уколико жели да разграничи свој предмет истраживања од предмета психологије.

Најзад, несумњиво је да постоји и једна посебна научна дисциплина о моралу коју можемо назвати историја морала. Она испитује настанак и развој свих конкретних историјских морала. Социологија морала се мора служити грађом коју јој пружа историја морала да би могла имати потпун увид у све морале који су постојали у историји људског друштва.

Као што се види, социологија морала мора да одржава тесну везу с разним другим наукама о моралу. Оне утичу на њу и она утиче на њих. Тек њиховом сарадњом може да се дође до пуног научног сазнања о моралу, као и да се, евентуално, заснује једна синтетичка наука о моралу с тежњом да га обухвати свестрано и пружи пуно сазнање о њему. Допринос социологије морала оваквом сазнању свакако је веома знатан, а с обзиром на важност морала за човека и друштво треба очекивати да ће се она брзо и успешно развијати, упркос бројним тешкоћама.

Др. Рад. Д. Лукић

R É S U M É

Notion de la sociologie de la morale

La sociologie de la morale est une science entièrement nouvelle — elle est une des dernières sociologies spéciales en train de se développer. Il y a pour cela deux causes fondamentales: la tradition scientifique et la méthode de recherche. Au point de vue traditionnel, la morale est l'objet d'études de deux autres disciplines intellectuelles — de la théologie et de la philosophie ou plutôt de sa partie spéciale — l'éthique qui applique la méthode normative. Le développement de la sociologie de la morale fut assez gêné par une autre tradition scientifique selon laquelle la morale est un phénomène exclusivement personnel, individuel qui ne peut être scientifiquement expliqué par la société, mais uniquement par la conscience de l'individu, la personnalité. Par conséquent, la morale peut être étudiée uniquement par les sciences de l'homme en tant qu'individu et non pas par les sciences de la société. Les difficultés méthodologiques dans la recherche de la morale surgissent du fait que la morale est créée et appliquée dans la société diffuse, non-organisée — derrière la morale il n'y a aucune société organisée mais bien une société diffuse.

Dans l'article on traite particulièrement la question de l'objet et de la méthode de la sociologie de la morale peut être générale et spéciale. La sociologie générale de la morale a quatre tâches fondamentales, à savoir: elle doit étudier la nature sociale de la morale, le processus social de la création et de l'application de la morale, l'influence de la société sur la morale, et l'influence de la morale sur la société. Contrairement à la sociologie générale de la morale, l'objet des sociologies spéciales de la morale n'est pas la morale en général comme une espèce particulière des phénomènes sociaux, mais leur objet est ce que dans la morale en tant que telle diffère l'un de l'autre. Les sociologies spéciales de la morale étudient les espèces ou les éléments particuliers de la morale. Les sociologies spéciales peuvent être divisées suivant les critères différents qui, à leur tour, se divisent en deux catégories principales: critères spatiaux- temporaires et critères systématiques. En ce qui concerne les méthodes de la sociologie de la

morale, on fait ressortir dans l'article que ce sont les méthodes générales de la sociologie qui sont plus ou moins adaptées aux besoins spécifiques de l'études sociologique de la morale en tant que phénomène (formation) social spiritual particulier. Pour cette raison les méthodes de la sociologie de la morale représentent la partie intégrante de l'agrégat des méthodes de la sociologie de la culture (conçue comme ensemble des formations sociales spirituelles et des processus correspondants), bien qu'elles se distinguent de ses autres méthodes dans la même mesure où la morale se distingue des autres parties intégrantes de la culture.

СТАТУТИ ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИХ ЗАЈЕДНИЦА У УСТАВНОМ СИСТЕМУ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Политички и уставни систем Југославије и уставно право познају и подразумевају општину и срез и аутономну покрајину као друштвено-политичке заједнице, уже од социјалистичке републике и федерације. Ове друштвено-политичке заједнице, за разлику од републике и федерације, доносе статуте као својеврсне акте самоорганизовања. У низу ових статута требало би поменути и статуте градова (великих градова који су данас подељени на општине) као посебне друштвене колективитете и заједнице који као такви немају формално-уставна обележја друштвено-политичких заједница.

Статути су акти који етимолошки па и појамно воде релативно давнашње порекло; оно сеже — када су на пример у питању самоуправне градске комуне — у периоду XIII до XVI века. Истовремено статути су акти које, различитог назива, садржине, обима овлашћења, те зато и различитог карактера, — срећемо и у упоредном уставном праву и иностраним уставним системима и системима аутономија и локалне самоуправе.

У нашој савременој друштвено-политичкој и уставној историји, статути су акти које предвиђају и установљавају Устав ФНРЈ од 1946 и устави народних република донети 1946 и 1947. Тада су били предвиђени: статути народних одбора и статути аутономних јединица. Ближе карактеристике статута народних одбора биле су одређиване и формиране законима о народним одборима (1946, 1949, и 1952; у овом последњем случају и савезним и републичким законима). Касније, у вези с преображајем југословенске локалне самоуправе долази до промена у свагању статута локалне самоуправе; посебно у вези с доношењем тада нових комуналних (општинских и среских) статута.

Статут аутономне јединице (до савремене уставне реформе статути: аутономне покрајине и аутономне области такође се мења у оквиру истих процеса политичког и уставног развитка. Промене су вршене како у садржини тако и у низу других обележја. Оне су биле везане за одговарајуће промене у погледу улоге и места аутономије у нашем систему а такође и нове концепције друштвено-политичких заједница.